

ФРОНТИР

EXODUS-2022

**СВІДЧЕННЯ
ЄВРЕЙСЬКИХ БІЖЕНЦІВ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ
ВІЙНИ**

МИХАЙЛО ГОЛЬД

Харків
«ФОЛІО»
2026

*Проект «Exodus-2022: свідчення єврейських біженців
російсько-української війни» ініційовано та реалізовано
Асоціацією єврейських організацій та общин
(Ваадам) України (керівник — Йосиф Зісельс)
і підтримано фондами EVZ (Німеччина),
JHF (Нідерланди) та IWM (Австрія).*

*Видання здійснено за фінансової підтримки канадської
ініціативи «Українсько-єврейська зустріч»
(Ukrainian Jewish Encounter),
голова Ради директорів Джеймс Темертей.*

Свідчення зібрані та опрацьовані головою проекту
Exodus-2022 Михайлом Гольдом

Переклад — Ганна Некрасова

Ця книга з'явилася завдяки небайдужості десятків людей — волонтерів, співробітників і лідерів єврейських організацій, ізраїльтян і євреїв діаспори, які поділилися з автором контактами героїв проекту Exodus-2022. Я також вдячний своїй родині, частину якої теж спіткала доля біженців. Дружині та синові — першим моїм читачам, братові, який стояв за багатомовною електронною версією Exodus-2022, батькам, яким частково належить ідея збирання свідчень. Але головна моя вдячність — співрозмовникам, які знайшли в собі сили заново пережити травму Виходу, проговоривши те, про що хотілося б забути, заради важливого послання місту і світу. Сподіваюся, послання це буде почуте...

Михайло Гольд

Голоси, що мають бути почуті

Наприкінці січня поточного року в німецькому парламенті відбулось урочисте засідання, присвячене пам'яті жертв нацизму. Виступ одного зі спеціальних гостей — 89-річного одесита Романа Шварцмана, голови регіональної асоціації євреїв — колишніх в'язнів гетто та концтаборів, виявився найбільш резонансним епізодом того форуму й був безліч разів зацитований у медіа. Передусім — оці слова: «У ті часи [Другої світової війни — Ю. А.] мене намагався вбити Гітлер, оскільки я єврей. Тепер Путін намагається вбити мене, тому що я українець».

Краще про те, що відбувається з українським єврейством сьогодні, під час російської збройної агресії, не скажеш. Можна хіба лише сперечатися, чи достатньо вважати, що українських євреїв намагається вбити лише Путін. Але розуміємо, що в цьому контексті то вже не прізвище окремо взятого злочинця, а назва цілої злочинної системи з її злочинними армією, силовими службами, суспільством, ідеологами. Усім, що окреслюємо поняттям рашизм. Гітлер, до речі, у тому контексті — також уже не тільки окреме прізвище.

Свідчення, зібрані в цій книжці, є болісним і більше ніж переконливим підтвердженням історичної фрази Романа Шварцмана. Скільки болю закладено вже в заголовках поодиноких історій! Можна гортати навмання і натрапляти — без жодного попереднього відбору:

*ОДНИМ «ГРАДОМ» УБИЛО ЧОЛОВІКА,
СИНА, МАМУ ТА СОБАКУ*

*ПОКИ МАМА ЕВАКУЮВАЛАСЯ З БУЧІ,
НАРАХУВАЛА 11 ТРУПІВ НА ВУЛИЦІ*

РОСІЙСЬКИЙ ТАНК РОЗСТРІЛЯВ
НАШЕ ВІДДІЛЕННЯ НЕЙРОХІРУРГІЇ
ПЕРШИЙ МІСЯЦЬ ОКУПАЦІЇ РОСІЯНИ
НЕ ДОЗВОЛЯЛИ НІКОГО ХОВАТИ
У НАС НЕ ЗАЛИШИЛОСЯ НІЧОГО В МАРІУПОЛІ,
І ВІД МАРІУПОЛЯ НІЧОГО НЕ ЗАЛИШИЛОСЯ

Фактично кожен текст, кожне свідчення — це волення до неба.

Це — не література. Тут не до стилю, не до краси слів і речень. Тут ідеться про максимальну точність пам'яті. Точність у деталях, де, як відомо, криється володар зла. Сукупність усіх збережених пам'яттю деталей дуже важлива для майбутніх гаг. Ми не повинні втрачати певність у тому, що всі неминучі трибунали таки відбудуться. Тому так потрібні ці свідчення. І що більше в них деталей, то більше правди.

Як вдиралися в мирне нормальне життя, щоб його руйнувати.

Як били, грабували, виносили з домівок речі, як випорожнювалися всюди, де лиш могли й хотіли.

Як розстрілювали беззахисних.

Як скеровували бомби й запускали ракети.

Так, це російська війна проти українських цивільних. Президент Америки любить пустити сльозу над загибеллю якихось «молодих чоловіків» по обидва боки лінії фронту. Але він уперто не бачить, як Росія вбиває українське цивільне населення. «Це помилка», — вважає він. Цієї книжки він не прочитає. Але сподіваюся, що навіть його колись наздожене неприємна правда про російську, у цілком нацистських параметрах, тотальну війну.

Чому вона тотальна?

Бо за найвищим рахунком, сенс російської агресії — знищення життя. А це означає — сплановане нагромадження

тяжких і дуже тяжких злочинів. Їх фіксують, описують, систематизують. Станом на сьогодні їхня кількість уже сягнула 159 тисяч.

Улітку 2022-го, першого року великої війни, автор цих рядків вирішив укласти щось на зразок типології російських воєнних злочинів в Україні. У мене набралось 27 типів, але цей список, ясна річ, далеко не повний. Нині, переглядаючи його, зауважую, що безпосередню дотичність до зібраних у цій книжці свідчень мають щонайменше десять із них. А саме:

- масовані смертоносні атаки на цивільне населення зброєю невибіркової дії (бомби, ракети, снаряди, дрони), зокрема й такою, що заборонена конвенціями;

- неспровоковані «безпричинні» масові розстріли на окупованих територіях, цілеспрямоване знищення мирного населення;

- гвалтування жінок, чоловіків, дітей, старих — дуже схожі на сатанинські ритуали;

- полювання на визначених агресорами осіб за наперед сформованими критеріями та списками, викрадення їх із подальшими катуваннями та вбивствами;

- мародерство, грабежі, крадіжки, розбій;

- нищення людських домівок, масове позбавлення мирних мешканців елементарних умов людського життя;

- руйнування цивільної інфраструктури — прицільне і методичне;

- приречення сотень тисяч людей на муки голоду, холоду, зневоднення, на темряву й антисанітарію;

- позбавлення тисяч людей доконче потрібних медичних засобів та можливостей медичної опіки й лікування;

- завдання незліченних фізичних уражень і психічних травм.

За кожним із пунктів цього переліку — трагедії, яких так багато, що мусимо дуже пильнувати, щоб вони не стали, чорт знає, просто статистикою.

Упорядник цієї пронизливої збірки свідчень слушно зазначив: «Кров єврейських біженців, зрозуміло, не червоніша за кров інших».

Це так. Але єврейський контекст вельми важливий. Цю важливість виразно сформулював цитований вище Роман Шварцман. Ні, колективний путін не вбиває євреїв тільки за те, що вони євреї, як то робив його історичний попередник у часи свого третього райху. Колективний путін убиває людей за українські паспорти — і незалежно від їхньої етнічної та релігійної ідентичності. Він убиває, як уже відзначено, невибірково, його улюблені види зброї мають невибіркову дію. Його улюблена ціль — великі скупчення цивільного населення. Це геноцид на знищення не етнічно-релігійного, а іншого типу ідентичності — громадянського.

Євреї, що як само собою зрозумілу річ прийняли громадянську ідентичність своєї батьківщини — України й тільки за це зазнають жахливих втрат, передусім життя рідних і близьких, є надзвичайно важливими свідками в майбутньому процесі щодо злочинів рашизму.

Вільний світе, почуй їхні голоси.

Юрій Андрухович
письменник

Трагедія на «три А»: Ад, Апокаліпсис, Армагеддон

Володимир Винниченко свого часу сказав, що «українську історію не можна читати без броду». А вміщені в цьому збірнику життєві історії єврейських біженців, українських громадян, цей висновок лише підсилюють. Тому я й відтягував прочитання цих 70 історій так довго, як міг. Адже знав, що це будуть 70 вікон до страхітливих людських трагедій. Але коли вже почав читати, то відірватися не міг. Лаконічність оповідей заворожувала — і тільки душа стогнала від співпереживання. Бо як прочитати знечулено такі слова:

«У госпіталь привезли дівчаток від 3 до 10 років із розірваними статевими органами — вижили лише три, решта померла від внутрішньої кровотечі. Усі вони були з Ягідного — це село біля Чернігова, там із 3 березня стояли росіяни... Грабували, гвалтували» (Світлана Швець, Чернігів).

Не дивно, що в пенсіонера Ігоря П'ятикопа, біженця з Маріуполя, виникли біблійні асоціації: «Те, що трапилося з Маріуполем, я називаю «три А»: Ад, Апокаліпсис, Армагеддон». І збірник цих єврейських свідчень не міг бути названий інакше, ніж «Exodus-2022»: «Я тоді подумав, наскільки символічний той шлях, що ми пройшли, і як лягає в історію Песаха наш особистий вихід» (Юрій, Маріуполь).

Ніхто краще не розвінчає злочинність російської пропаганди, ніж ті, хто побачив її жахливі наслідки на власні очі. Тому цей збірник ще колись ляже на суддівський стіл Нюрнберга-2 як голоси свідків звинувачення. А на перші лави підсудних майбутнього трибуналу, поряд із Путіним,

мають сісти творці тієї велетенської машини дезінформації, яка задурманила не лише росіян, а й частку світу. Тому бодай за це слід подякувати усім, хто ініціював видання цієї книги та збирав свідчення до збірника «Exodus–2022». Бо вони стануть неоціненними, оскільки саме на історичній пам'яті українських євреїв прагне спекулювати Кремль.

Такою є головна теза кремлівської пропаганди — «Україна — це нацистська держава». Проте є щось одіозне, а то й просто дике в тому, що до збірної категорії українських «нацистів» російська пропаганда зарахувала також етнічних євреїв, якщо вони продовжували бути патріотами України. І воістину була Божя воля в тому, що більшість українського народу на демократичних виборах обрала своїм президентом Володимира Зеленського, який також має єврейське походження і родина якого у час Голокосту постраждала від нацистів. Бо як же інакше можна було б спростувати абсурдне твердження цієї пропаганди, що владу в Україні «захопили нацисти»?!

Ось лише кілька ілюстрацій, як цей пропагандистський трюк відображався саме у єврейській ментальності:

«Перші дні всі були розгублені, налякані та вкрай здивовані версією “денацифікації”. Наш підвал на 80% складався з російськомовних. Від кого та навіщо нас “звільняти”?» (Павло Зельдіч, Ірпінь).

«Раніше було єврейське питання. А зараз у Путіна українське — він хоче знищити Україну» (Марина Пілецька, Маріуполь).

«Невже мої батьки, які евакуювалися в дитинстві від фашистів, через 80 років заслужили втечу від бомб рашистів. Від “старшого брата”, що вирішив у своїх маячних фантазіях, ніби нас треба від чогось рятувати» (Ольга Мазуренко, Київ).

«Не треба було нас ні від кого звільняти. Жили вільно собі в Маріуполі, говорили російською, ніякі нацисти єврейську громаду не утискали, всі дні Хануки на драмтеатрі стояла величезна ханукія» (Юрій, Маріуполь).

«Мотивації катма, не розуміють, навіщо приїхали, як нас денацифікувати. [Ми] президента-єврея обрали, а їхні ракети в Бабин Яр падають» (Наталя, Буча).

Мало того, саме етнічні євреї в першу чергу помічали: якщо хтось і поводить ся як нацисти, то це виключно росіяни:

«Поруч у нас селище циганське. Коротко кажучи, повиганяли їх на мороз, сказали, цигани — не люди... Антифашисти, загалом...» (Ірина Живолуп, Ізюм).

«Якось сказали, мовляв, нічого, бабуса ж війну пережила, і дідусь пережив, не хвилюйтеся, все буде гаразд. І що на це відповісти? Що бабуса пережила війну з фашистами, а ви зараз поводитесь як фашисти із нами?» (Аліна Бузунар, Маріуполь).

Ще одна теза московської пропаганди — «переслідування російськомовних» в Україні. Мовляв, Московія вже з 2014 року «визволяє» всіх російськомовних від утисків з боку української влади. І нікого в Росії не стурбувало, що найпершими жертвами повномасштабної війни проти України стали саме російськомовні регіони, які традиційно в культурному сенсі орієнтувалися на Росію. І патріарха Московського Кіріла не приголомшило те, що першими жертвами звірств російських окупантів, яких він благословив іти війною на Україну, були вірні його власного Московського патріархату, які молитовно поминали під час своїх літургій саме його ім'я. Як і те, що чи не найбільше зруйнованих храмів належали саме православним цього патріархату, і саме в цих храмах звучали на його честь багатоголосе многоліття.

Проте все це не могли не підмітити українські жертви цієї навали, зокрема етнічні євреї, — і знову про це свідчить хор голосів:

«Неподалік нас Святогірська лавра — туди люди побігли рятуватися — її теж бомбили, такого навіть нацисти не робили» (Ірина Живолуп).

«Кремль зараз визнав усіх російськомовних у світі співвітчизниками. Які вони мені співвітчизники? Вони

російськомовний регіон нищать» (Юрій Митницький, Костянтинівка).

«Ворога собі вигадали у вигляді українців та “бандерівців”... У нас у Маріуполі, напевно, до 40% були проросійськи налаштовані. Я сама не очікувала, що таке з нами зроблять» (Любов Губенко).

«Не секрет, що Маріуполь досить проросійське місто, і якби у мирних умовах пройшов референдум, не виключаю, що багато хто проголосував би за приєднання до Росії. Але нас із перших днів почали вбивати» (Аліна Бузунар).

«На наступному блокпосту один зупинив, перевірів і спробував завести бесіду, мовляв, в Україні живуть одні бєндери. — А хто для вас бєндери? Я з вами російською розмовляю, я бєндерівка?» (Оксана, Маріуполь).

«Від нас 70 кілометрів до кордону з Росією — і важко зрозуміти, за що така доля російськомовному Харкову. Багато друзів-харків'ян, які ніколи не розмовляли українською мовою, сьогодні переходять на неї, настільки нестерпно для них спілкуватися російською» (Валерія Кольчик, Харків).

І тут ми виходимо на ще одну тему: звідки у росіян така жорстокість? Адже вона є незмінною: про це свідчить уся наша спільна історія, починаючи з Петра I й Катерини II. І своїми звірствами армії Меншикова та Муравйова це прекрасно проілюстрували. Розрахунок був на те, що коли насильство перевищує певну порогову міру, люди не витримують і здаються.

Що ж, Путін і діяв за цими давніми «підручниками». Проте, на щастя, українці не здалися. Навпаки, новітні звірства московської армії викликали одностайний спротив і зустрічну ненависть до росіян. На підтвердження цього я процитую лише одну єврейську біженку — Ірину Ліпкіну:

«Я всім говорю — немає в Україні міста, де путінську Росію ненавиділи б більше, ніж у Чернігові. Незалежно від національної приналежності».

Проте було б помилкою, якби хтось подумав: «Ну, так, підібрали спеціально такі голоси, щоб усе лягало на українську контрпропаганду». Насправді ж розповіді єврейських біженців чесні, а тому в їхніх свідченнях є й такі, що сприймуться патріотами України з болем:

«Щоправда, були й ті, хто все одно залишився проросійським. У голові це не вкладається — по нас працює авіація, бомбардують житлові квартали, сидимо у підвалі, а люди продовжують захоплюватись “руським міром”. У всьому [мовляв] винні ЗСУ, нацисти, нами прикриваються як живим щитом тощо» (Юрій, Маріуполь).

«Російських солдатів бачили регулярно — вони заїжджали просто у двір на БТР, танках, БМП. Деякі наші жінки вішалися їм на шию — не думаю, що то щиро, але ж...» (Ігор П'ятикоп, Маріуполь).

«А багато хто радіє — театр нам ремонтують [у Маріуполі] тощо. Для нас це жахливо — дитячі спектаклі на гігантському цвинтарі, а для них — радість. Діти до школи пішли, на уроках (російського) патріотичного виховання сидять — ось і думаєш, як нам потім із цим жити? Ми не виженемо цих людей у Росію і не скажемо Росії забрати їх із собою, але стає трохи лячно» (Аліна Бузунар).

Втім не лише болем сповнені свідчення єврейських біженців, а й великою вдячністю. Адже подана кимось склянка води чи наданий притулок у момент відчаю можуть викликати справжнє цунамі вдячних почуттів. Проте чи не найбільша заслуга у порятунку й евакуації біженців належить рабинам єврейських громад в Україні. Саме вони майже миттєво організували мережі такого порятунку, за що порятовані ними люди безмежно їм вдячні.

І це спонукає мене, українського громадянина і християнина, відзначити особливу самопосвяту всіх релігійних громад України. Для прикладу, згадаю протестантського пастора з Маріуполя Геннадія Мохненка, який також самовіддано визволяв своїх вірних, залучаючи волонтерів до

своїх власних мереж порятунку, за що й отримав із рук капітули УКУ відзнаку «Світло справедливості». Так силою своїх релігійних громад Україна не покинула своїх громадян у біді.

Не можу також бодай коротко не згадати враження єврейських біженців, коли вони вперше після окупації побачили українські блокпости. Про це згадує кілька осіб, але я процитую лише спогад Марини Пілецької з Маріуполя:

«До Запоріжжя іноді доводилося їхати мало чи не мінними полями. Коли ми, нарешті, виїхали на перший наш блокпост, і я побачила українські нашивки на шевронах солдатів, сказала чоловікові: наші! І ми плакали вдвох, як діти. Вони нам махали у відповідь, заспокоювали, мовляв, усе буде гаразд, ви в Україні. Я сказала тоді чоловікові, що такого відчуття повного щастя не мала навіть у день нашого весілля».

Ці слова сповнюють мене, етнічного українця, великою зустрічною вдячністю. Певний час ми, українці, з підозрою ставилися до концепту «політичної нації», оскільки декому він асоціювався з лукавим концептом «братніх народів», від якого ми так настраждалися. Проте в час цієї війни ми справді побачили єдину родину, а тому я хотів би завершити свою передмову словами виховательки єврейського дитячого садка з Києва Ольги Мазуренко, які цілковито суголосні з тим, що хотів би сказати і я:

«Путін не розуміє, із ким зв'язався. Навіть якщо він займе всю територію, його гаситимуть з-поза кожного куща. Причому всі — і росіяни, і українці, і євреї. Усі, хто живе на цій землі. У цьому я абсолютно певна. Можливо, це станеться не так швидко, як нам хотілося б. Але мотивація тих, хто захищає свій дім, відрізняється від тих, хто прийшов цей дім забрати».

Мирослав Маринович

філософ, радник ректора Українського католицького університету у Львові, дисидент і політв'язень часів СРСР, член-засновник Української Гельсінської групи